

ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΜΑΣ FROM OUR CONGRESS

Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ἡ ταυτότητα τοῦ γένους

ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ 2020, 37(2):155–161
ARCHIVES OF HELLENIC MEDICINE 2020, 37(2):155–161

Δ. Μαυρόπουλος*

Θεολόγος καὶ Ἐκδότης
(ἐκδοτικός οἶκος «Δόμος»)

Λέξεις ευρετηρίου

Γένος
Εκκλησία
Ελληνισμός
Ταυτότητα

Ο ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ

Βιογραφικά στοιχεία

Ὁ Παπαδιαμάντης γεννήθηκε τὸ 1851 καὶ πέθανε τὸ 1911, σὲ ἡλικία 60 ἐτῶν. Μεγάλωσε σὲ ἱερατικό περιβάλλον –ὁ πατέρας του ἦταν ἱερέας καὶ συγγενεῖς του ἦταν ἱερομόναχοι– καὶ ἐπηρέαστηκε ἀπὸ τὴν «κολλυβαδική» εὐσέβεια πού ἐνδημοῦσε στὴ Σκιάθο, ὅπου «κολλυβάδες» μοναχοί, διωγμένοι ἀπὸ τὸ Ἅγιο Ὄρος, ἴδρυσαν στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα τὴ μονὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.¹ Οἱ γυμνασιακὲς καὶ πανεπιστημιακὲς σπουδὲς του ἔγιναν μὲ διακοπὲς –Σκιάθος, Σκόπελος, Χαλκίδα, Πειραιῆς, Αθήνα. Φοίτησε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν χωρὶς νὰ τὴν τελειώσει.

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του τὸ πέρασε στὴν Ἀθήνα, ὅπου ἐργάστηκε κυρίως ὡς μεταφραστὴς σὲ ἐφημερίδες, περιοδικὰ καὶ ἐκδοτικούς οἴκους, μεταφράζοντας ἀπὸ τὰ ἀγγλικά καὶ τὰ γαλλικά – γλῶσσες πού ἔμαθε μόνος του. Τὸ 1879 κάνει τὴν πρώτη ἐμφάνισή του ὡς λογοτέχνης μὲ τὸ μυθιστόρημα «Ἡ Μετανάστις», καὶ μέχρι τὸ 1884 ἔχουν δημοσιευθεῖ τὰ δύο ἐπόμενα μυθιστορήματά του:

* Ἡ ἱατρικὴ Εταιρεία Ἀθηνῶν (IEA), τὸ ἀρχαιότερο ἱατρικὸ σωματεῖο τῆς χώρας, ἰδρύθηκε στὶς 13 Μαΐου 1835, δύο χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἰδρυση τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου. Ἡ ἱστορία τῆς «εἶναι αὐτόχρονη καὶ ἱστορία τῆς νέας Ἑλληνίδος ἱατρικῆς» καὶ ἔχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στα ἱατρικά ἀλλὰ καὶ στα κοινωνικά πράγματα τῆς χώρας συμβάλλοντας στὴ διαμόρφωση τῆς «ταυτότητας» τῆς ἱατρικῆς τῆς χώρας μας. Επειδὴ ἡ «ταυτότητα τῆς Ἑλληνίδος ἱατρικῆς» εἶναι στενά συνυφασμένη μὲ τὴν ταυτότητα τοῦ γένους, στὴ διαμόρφωση τῆς ὁποίας ὁ ρόλος τοῦ Αλ. Παπαδιαμάντη ἦταν καθοριστικός, ομάδα ἱατρῶν τοῦ 45ου ΕΠΙΣ προσκάλεσε τὸν Δ. Μαυρόπουλο νὰ μιλήσει στὴν ἐτήσια σύναξή τους στὸ Μετόχι τῆς Αναλήψεως (Βύρωνα), τὴν Κυριακὴ τοῦ Παραλυτικοῦ, 19 Μαΐου 2019. Ο Δ. Μαυρόπουλος σπούδασε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τὸ 1978 ξεκίνησε τὴν κριτικὴ ἐκδοσὴ τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη, σὲ συνεργασία μὲ τὸν Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλο, ἰδρύοντας τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο «Δόμος».

«Οἱ Ἐμποροὶ τῶν Ἑθνῶν» (1882) καὶ «Ἡ Γυφτοπούλα» (1884). Τὸ 1885 θὰ δημοσιευθεῖ ἡ ἐκτεταμένη ἀφήγησις (νουβέλα) «Χρῆστος Μηλιώνης». Ἀπὸ τὸ 1887 ἐμφανίζεται πλέον, σὲ ἡλικία 36 ἐτῶν, ὁ διηγηματογράφος Παπαδιαμάντης, ὁ ὁποῖος θὰ γράψει 170 συνολικά διηγήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 30 δημοσιεύθηκαν μετὰ τὸν θάνατό του. (Στὰ διηγήματα αὐτὰ περιλαμβάνονται καὶ οἱ τρεῖς ἐκτεταμένες νουβέλες «Βαρδιάνος στὰ σπόρκα», «Ἡ Φόνισσα» καὶ «Τὰ Ρόδινα ἄκρογιάλια»). Παράλληλα, ἀρχίζει νὰ δημοσιεύει σὲ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες ἐπίκαιρα θρησκευτικὰ ἄρθρα πού παρουσιάζουν καὶ σχολιάζουν τὶς μεγάλες ἐορτὲς τῆς Ἐκκλησίας – Χριστούγεννα, Πάσχα, Κοίμηση τῆς Θεοτόκου κ.ἄ. Στὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἄρθρα αὐτὰ οἱ πηγές του εἶναι λειτουργικὲς, κυρίως μάλιστα ὑμνογραφικὲς.

Ἡ προσωπικότητα τοῦ Παπαδιαμάντη

Τὸ ὑπόβαθρο τῆς ζωῆς τοῦ Παπαδιαμάντη διαμόρφωσαν δύο ἄξονες ζωῆς: (α) ἡ οἰκογενειακὴ του, καὶ (β) ἡ κολλυβαδική, στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους. Αὐτὲς οἱ παραδόσεις ἐμφύτευαν ἐντὸς του τὴν ἀρχετυπικὴ εἰκόνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας, καὶ μὲ βάση αὐτὴ τὴν εἰκόνα λειτουργοῦν τὰ κριτήρια δικαίωσης τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι λογοτέχνης, εἶναι ποιητής. Δὲν εἶναι δάσκαλος ἢ, πολὺ περισσότερο, «πατὴρ» τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ ἰδιάζον τοῦ λογοτεχνικοῦ του ἔργου εἶναι ὅτι περιγράφει τὴν ὁδοιπορία τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τὶς καταστάσεις τοῦ κόσμου τους (καὶ κόσμου του) ὡς παρατηρητής. Συνεπῶς, μὲ βάση τὴν ἀρχετυπικὴ εἰκόνα πού φέρει μέσα του, ἐνδιαφέρεται νὰ περιγράψει πρόσωπα καὶ πράγματα, ὄχι νὰ καταθέσει στοχασμούς καὶ ἰδέες. Πολὺ νωρὶς (1884) σημειώνει ὁ Παπαδιαμάντης στὴ «Γυφτοπούλα»: «Τὸ καθ' ἡμᾶς, θ' ἄρκεσθῶμεν εἰς τὴν περιγραφὴν

τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων, ὅπερ εἶναι στενῶς καὶ ἀκριβῶς τὸ ἡμέτερον ἔργον».² Μὲ συνέπεια κράτησε αὐτὴ τὴν ἀρχὴν σὲ ὅλο τὸ ἔργο του. Πάντοτε –καὶ παντοῦ– μᾶς περιγράφει τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα.

Οἱ Ἀπόστολοι πρῶτοι ξεκίνησαν σ' αὐτὸν τὸν καμβὰ νὰ ὀργανώσουν τὸν λόγο τῆς Ἐκκλησίας: «Οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς ἂ εἶδομεν καὶ ἠκούσαμεν μὴ λαλεῖν» (Πράξ. 4, 20), καὶ «ἂ ἀκηκόαμεν, ἂ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ἂ ἐθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν [...] μαρτυροῦμεν καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε» (Α' Ἰωάν. 1, 1–3). Αὐτὸν τὸν τρόπο ὀράσεως καὶ κατανοήσεως τῆς ἀληθείας ἔχουν ἀκολουθήσει οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ αὐτὸς ὁ δρόμος θὰ τοὺς προφυλάξει ἀπὸ τὶς παγίδες ποὺ στήνει ὁ αὐθαίρετος στοχασμὸς καὶ ἡ διανοητικὴ ἐπεξεργασία. Ὁ Μ. Βασίλειος θὰ ὑπογραμμίσαι ὅτι «τὰ πράγματα τῶν ὀνομάτων ἰσχυρότερα»,³ ἐνῶ στὸν Συνοδικὸ τόμο τῆς (ἡσυχαστικῆς) Συνόδου τοῦ 1351 θὰ διατυπωθεῖ ἡ ἀρχὴ ὅτι ἐὰν μία διαμάχη ἔχει σχέση μὲ τὰ πράγματα, δὲν πρέπει νὰ παγιδεύεται κανεὶς σὲ μιὰ ἀντιμαχίαν τῶν ὄρων καὶ τῶν λέξεων ποὺ εἶναι σκιεὲς τῶν πραγμάτων. Ὁφείλομε νὰ ἐξετάζουμε γυμνὰ τὰ πράγματα καὶ νὰ ζητᾶμε ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς νὰ μᾶς φανερώσουν τὴν ἀλήθειαν τους, ἀφοῦ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ εὐσέβεια δὲν βρίσκονται στὰ λόγια ἀλλὰ στὰ πράγματα.⁴

Τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη

Αὐτὴ τὴν «κοινωνία» μᾶς καλεῖ μὲ τὸ ἔργο του ὁ Παπαδιαμάντης νὰ ἔχουμε – κοινωνία μὲ τὰ πρόσωπα καὶ μὲ τὰ πράγματα. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ παρελαύνουν μέσα στὸ ἔργο του εἶναι μέλη τῆς κοινότητος, τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος, δίκαιοι μπορεῖ ἢ ἁμαρτωλοὶ, ἅγιοι μπορεῖ ἢ ἐπιλήσμονες, ἀλλὰ μέλη σώματος, κληρὸς καὶ λαὸς ἓνα σῶμα κι ὁ καθένας μέλος του.

Σήμερα τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο του εἶναι πλέον ἀδιαμφισβήτητο. Θεωρεῖται –καὶ εἶναι– ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους νεοέλληνες πεζογράφους μας. Τὸ διαβεβαιώνουν δύο σημαντικὰ πρόσωπα τῆς κοινῆς μας συνείδησης, ὁ ποιητὴς Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης καὶ ὁ κριτικὸς Ζήσιμος Λορεντζάτος. Καταθέτει ὁ πρῶτος, στὸ ἔργο του «Ἄξιον ἔστί»:

... Ὅπου καὶ νὰ σᾶς βρίσκει τὸ κακό, ἀδελφοί, ὅπου καὶ νὰ θολώνει ὁ νοῦς σας, μνημονεύετε Διονύσιο Σολωμὸ καὶ μνημονεύετε Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη...» (Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης, Ἄξιον ἔστί, «Τὰ Πάθη»).

Καὶ καταθέτει ὁ δεύτερος, στὸ ἔργο του «Collectanea»:

Φανταστικὴ συνέντευξη γιὰ τὴν ἐλληνικὴ λογοτεχνία.

- Ποιοὺς ποιητὲς προτιμᾶτε;
- Πέρασα κατὰ καιροὺς μὲ διάφορους ποιητὲς. Μὲ τὸν

Σολωμὸ πέρασα ὀλάκερη τὴ ζωὴ μου.

– Ποιοὺς πεζογράφους προτιμᾶτε;

– Πέρασα κατὰ καιροὺς μὲ διάφορους πεζογράφους. Μὲ τὸν Παπαδιαμάντη πέρασα ὀλάκερη τὴ ζωὴ μου.

(Ζήσιμος Λορεντζάτος, *Collectanea*, ἀρ. 1179)

Ἡ ἐποχὴ τοῦ Παπαδιαμάντη

Τὸ περιβάλλον τῆς Ἀθήνας στὸ ὁποῖο ἔζησε καὶ ἔδρασε ὁ Παπαδιαμάντης ἔχει μιὰ ἰδιοτυπία, τὴν ὁποία πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὶς πάμπολλες κριτικὲς θέσεις ποὺ καταθέτει στὸ ἔργο του καὶ ποὺ παίρνουν χαρακτήρα ὁμολογίας πίστεως.

Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, δεύτερο ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ἀρχὲς τοῦ 20οῦ, ἡ μορφωμένη τάξη τῆς τότε ἐλεύθερης Ἑλλάδας δείχνει νὰ θέλει νὰ ἀπεμπολήσει τὶς πάτριες παραδόσεις καὶ ἀναζητᾶ περιεχόμενο ζωῆς στὰ ρεύματα ποὺ κυριαρχοῦν στὴν Εὐρώπη: διαφωτισμὸς, πραγματισμὸς, ἀντικληρικαλισμὸς, ἀθεΐα. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς αὐτῆς τῆς ἐποχῆς (δοκίμιο, λογοτεχνία, τέχνες) προσπαθεῖ νὰ ἀρθρώσει αὐτὲς τὶς «νέες ἰδέες». Ἀκόμα καὶ στὰ θρησκευτικὰ περιβάλλοντα ἡ θρησκεία ἔχει λάβει τὸν χαρακτήρα μιᾶς ἠθικῆς ἀνθρωπολογίας καὶ θεωρεῖται χρήσιμη γιὰ νὰ διαπαιδαγωγῆσει χρηστοὺς ἀνθρώπους.

Ποῦ χωράει, λοιπόν, ὁ Παπαδιαμάντης σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο; Πολὺ νωρὶς ἄρχισαν νὰ ἐκδηλώνονται οἱ ἐνστάσεις γιὰ ὅ,τι αὐτὸς εἶχε νὰ καταθέσει, ἐνστάσεις ποὺ συνεχίζονταν μέχρι καὶ μετὰ τὸν θάνατό του, ἐνστάσεις ποὺ συνεχίζονται μέχρι ἐνός σημείου ἔως σήμερα. Μοιάζει νὰ μὴν μπορεῖ ἢ νὰ μὴ θέλει νὰ ἀνεχθεῖ ἡ πεφωτισμένη «ίντελιγκέντσια» πνευματικῶν δημιουργῶν ποὺ κάνουν μετὰ συνειδήσεως τὸν σταυρὸ τους καὶ ποὺ ἐπιμένουν νὰ γράφουν τὴ λέξη Θεὸς μὲ κεφαλαῖο Θ.

Στὰ 1896, ἔτος τελέσεως τῶν πρώτων Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων στὴν Ἀθήνα, τὸ νεοελληνικὸ κράτος ἔχει ζωὴ μόλις 65 ἐτῶν καὶ τὰ ὄριά του ἐκτείνονται μέχρι τὴ Θεσσαλία. Ὁ πληθυσμὸς τοῦ νέου αὐτοῦ κράτους ἀνέρχεται σὲ 3,5 ἑκατομμύρια κατοίκους καὶ ἡ πρωτεύουσά του, ἡ Ἀθήνα, ἔχει 80 χιλιάδες κατοίκους. Ὡστόσο, τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Γένους ζεῖ ἐκτὸς τῶν ὀρίων τοῦ νεοσύστατου ἐλληνικοῦ κράτους: Μακεδονία, Ἡπειρος, Θράκη, Μ. Ἀσία. Μέσα στὰ ἐπόμενα 30 ἔτη, καὶ πάντως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Παπαδιαμάντη, τὰ ὄρια τοῦ κράτους θὰ ἐπεκταθοῦν καὶ θὰ ὀριστικοποιηθοῦν στὰ σημερινὰ ὄρια. Οἱ Ὀρθόδοξοι Ρωμιοὶ, μὲ μετακινήσεις πληθυσμῶν κυρίως ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Θράκη καὶ τὴ Μ. Ἀσία, θὰ συγκεντρωθοῦν μέσα στὰ σημερινὰ ὄρια τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους – μὲ ἓνα μεγάλο τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ νὰ σκορπιζέται στὴν οἰκουμένη ὡς ἐλληνικὴ διασπορά.

Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀναρωτηθεῖ: Πῶς ἀντιλαμβάνονται οἱ Ἕλληνες τὴν ταυτότητά τους τὴν ἐποχὴ πού ἐμφανίζεται ὁ Παπαδιαμάντης; Τὸ ἐρώτημα δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ἀπαντηθεῖ. Μὲ σταθμὸ λοιπὸν τὸ 1896, ἔτος τῶν πρώτων Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων, μέσα δηλαδὴ στὰ 65 αὐτὰ ἔτη ζωῆς πού μετράει τὸ ἐλληνικὸ βασίλειο, ἐμφανεῖς καὶ λανθάνουσες ὁμάδες ἔχουν διαφορετικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων λογίων, ὑπήκοοι στὶς ἰδέες τοῦ Κοραΐ καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ, μάχονται γιὰ τὸν «ἑξελληνισμό» τοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἀποκάθαρσή του ἀπὸ τὸ μίasma τοῦ Βυζαντίου. Γιὰ τοὺς λογίους αὐτῆς τῆς ἐποχῆς τὸ ἐπάναγκες ἦταν ἡ ἀπ' εὐθείας σύνδεση τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος μὲ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἡ ἀντληση ἀρχῶν καὶ ἀξιών ἀπὸ τὸν ἀρχαιοελληνικὸ κόσμο. Γι' αὐτοὺς ἡ Ἑλλάς, «μετὰ τὴν ὑποδούλωσή της στοὺς Ρωμαίους, στοὺς Βυζαντινοὺς καὶ στοὺς Τούρκους» (γιὰ μερικοὺς μάλιστα, πρὶν ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους στοὺς Μακεδόνες), ξαναβρῆκε τὴν ἐλευθερία της μὲ τὴν πρόσφατη ἀνεξαρτησία καὶ ὀφείλει τάχιστα νὰ ξαναβρεῖ τὸ πνεῦμα τῶν προγόνων.

Ὅσο γιὰ τὸ πνευματικὸ περιεχόμενον τῆς ταυτότητας τῶν νέων Ἑλλήνων, ἴσχυε ἡ κοραϊκὴ θεωρία τῆς «μετακένωσης», σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ σύγχρονη Ἑλλὰς ἔπρεπε νὰ στραφεῖ πρὸς τὸν φωτισμένο πολιτισμὸ τῆς Εὐρώπης καὶ νὰ πάρει ἀπ' αὐτοὺς ὅ,τι ἐκείνοι εἶχαν πάρει ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες. Ἔτσι διαμορφώνεται μία γενικευμένη στάση – πάντοτε βέβαια στοὺς κύκλους τῶν λογίων καὶ τῆς ἀρχουσας τάξης: τῆς προγονολατρίας, τοῦ ἐξευρωπαϊσμένου φρονήματος καὶ τῆς ἀρχῆς «ἀνήκομεν εἰς τὴν Δύσιν». Ἐπόμενον αὐτῆς τῆς στάσεως εἶναι καὶ ἡ ἀντιθηρησκευτικὴ στάση – σωστότερα, ἡ ἀντορθόδοξη. Εἰδικὰ στὸ θέμα τῆς θρησκείας, οἱ πάτρωνες πού ἀναλαμβάνουν νὰ ὀργανώσουν τὸ νεοελληνικὸ κράτος, ἔχοντας συμβάλει ἀποφασιστικὰ στὴν ἀνεξαρτησία του, ἀντιλαμβάνονται τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ὡς ἀσθένεια τοῦ λαοῦ πού χρειάζεται θεραπεία: νὰ μετατραπεῖ σὲ μία θρησκεία ἠθικῶν ἀρχῶν, ἀναγκαῖα καὶ ὑπηρετικὴ τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς. Γι' αὐτὸ καὶ ἔγκαιρα προβαίνουν (1833) στὴν ἀνακήρυξη τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας, πού σημαίνει τὴν ἴδρυση κρατικῆς θρησκείας. Ἐπίσης, στρατεία ὅλη μισσιοναρίων (ιεραποστόλων), μὲ ἔδρα τὴ Μάλτα ἢ τὸ Λονδίνο, ἐπιστρατεύεται γι' αὐτὸ τὸ ἔργο.

ΟΙ ΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ ΓΙΑ ΤΗΝ «ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ» ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ γενικὸ κλίμα ἐλληνολατρίας, ἀντιβυζαντινισμοῦ, ἀντικληρικαλισμοῦ, μικρὲς ὁμάδες ἢ μεμονωμένοι ἄνθρωποι προσπαθοῦν νὰ ἀντισταθοῦν καὶ νὰ προσδιορίσουν

τὴν ταυτότητα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ διαφορετικὰ. Αὐτὸ τὸ «διαφορετικὰ» ἔγκειται κυρίως στὰ ἐξῆς σημεῖα: (α) Τὸ ἐλληνικὸ γένος ἔχει μιὰ συνεχή καὶ ἀδιάκοπη ἱστορία ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα. Στὴν ἱστορία του αὐτὴ ἢ βυζαντινὴ περίοδος ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς ἐκχριστιανισμένης του ὑπόστασης. Ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς ὄχι μόνον δὲν ἔχει νὰ μᾶς δώσει σημαντικὲς ἀρχές, ἀλλὰ εἶναι ἕνας ἐπικίνδυνος γιὰ μᾶς πολιτισμὸς γιατί ὑπονομεύει τὶς δικές μας ἀρχές. (β) Ἡ πίστη τῶν Ἑλλήνων βρίσκεται στοὺς ἀντίποδες τῆς φυσικῆς θρησκείας, ἰδιαίτερα μᾶς θρησκείας τοῦ Χριστιανισμοῦ πού διαμορφώθηκε στὴ Δύση. Γιὰ τοὺς Ἕλληνες, ἡ Ὀρθόδοξη πίστη εἶναι φανέρωση σχέσης κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου, καὶ κατ' ἐπέκταση κοινωνία σχέσεων μὲ τὸν Θεό, τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, βιώνεται δηλαδὴ ὡς ἐμπειρία σχέσεων. (γ) Ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ περικλείεται στὰ ὄρια τοῦ ἔθνους – πολὺ περισσότερο τοῦ κράτους. Ἑλληνισμὸς εἶναι τὸ οἰκουμενικὸ μέγεθος ἐνὸς γένους – τοῦ γένους τῶν Ρωμαίων – πού θέλουν νὰ λατρεύουν τὸν Θεὸ «ὀρθοδόξως καὶ ἀνατολικῶς», κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Μακρυγιάννη. (δ) Ἡ γλώσσα τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶναι ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ (ἀττικὴ), ἢ ἡ καθαρῆς, ἢ ἡ δημώδης (δημοτικὴ). Ἡ γλώσσα τῶν Ἑλλήνων εἶναι διαχρονικὴ καὶ λειτουργεῖ ὡς ἐκφορὰ τῶν βιωμάτων τους.

Οἱ πρώτοι Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες στὴν Ἀθήνα τὸ 1896 καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τους

Ἐπανερχομαι στὸ ἔτος 1896, χρονιὰ τέλεσης τῶν πρώτων Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων στὴν Ἀθήνα. Τὴ χρονιὰ ἐκείνη ὁ Βλάσης Γαβριηλίδης, ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας «Ἀκρόπολις», ἐκδίδει τὸ Λεύκωμα «Ἡ Ἑλλὰς κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας τοῦ 1896».⁵ Στὸν τόμον αὐτὸν γράφουν οἱ λόγιοι τῆς ἐποχῆς. Σχεδὸν ὅλοι κινοῦνται στὴν ἀρχὴ τοῦ «ἀρχαίου ἀθανάτου πνεύματος», ὅπως χαρακτηριστικὰ τὸ διατυπώνει ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς στὸν «Ὕμνον τῶν Ἀγῶνων» πού περιέχεται στὸν τόμον (σελ. 97). Ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι παρὼν μὲ δύο ἄρθρα του, πού ὑπονομεύουν ὁμως τὸ γενικὸ κλίμα τοῦ τόμου: «Αἱ Ἀθῆναι ὡς ἀνατολικὴ πόλις», καὶ «Ἱερεῖς τῶν πόλεων καὶ ἱερεῖς τῶν χωρίων».

Ἀντιγράφω ἀπὸ τὸ πρῶτον ἄρθρον:

Ὀλίγον παραπάνω εἶναι τ' Ἀναφιώτικα. Ἐκεῖ ἀνάφτουν καθ' ἑσπέραν ἐναέριοι λύχνοι. Ἐκεῖ εἶναι ἀναρίθμητα παλαιὰ παρεκκλήσια, χωμένα κατὰ τὸ ἡμισυ εἰς τὴν γῆν. Ὑπάρχουν σπήλαια τεχνητὰ καὶ φυσικὰ φρέατα. Σταυροὶ λαξευμένοι ἐπάνω εἰς τοὺς βράχους. Κανδῆλαι ἀναμμένοι εἰς μικροὺς σηκοὺς, εἰς παλαιοὺς βωμοὺς περιφράκτους, θυμίαμα, κηρίον, λατρεία. Ἀντηχεῖ ὑψηλὰ ἐκεῖθεν ἀκόμη τό, Ἀγνώστω Θεῷ.

Ἐκεῖ ἐπιφαίνονται ἐνίστε δύο λαμπραὶ ὀπτασίαι. Ἡ μία φορεῖ πενιχρὸν χιτῶνα, καὶ ἀναβεβλημένον ἐπὶ τῶν ὤμων τὸ ἱμάτιον. Κρατεῖ βακτηρίαν. Γαλιαῖος, ἐπίρρινος, ἀναφα-

λαντίας, και άρπαγείς έως τρίτου ούρανοῦ. Ἡ ἄλλη φορεῖ φαιλόδιον ὑφασμένον με ἐρυθροῦς σταυροῦς, ἐπιτραχήλιον κεντητὸν με ἄγγελουδία, και ὠμοφόριον ἀπὸ μαλλίων προβάτου. Εὐθύρριν, βαθυπώγων, σεβάσμιος, ἐξήρθη ποτὲ μέχρι τῆς ἄνω ἱεραρχίας και περιέγραψε τὰς τάξεις τῶν Ἀγγέλων.

Ἀμφότεροι αἱ ὄπτασιαι εἶναι ὑψηλαί, ἐπιβάλλουσαι, μεγαλοπρεπεῖς. Ἡ πρώτη ὀνομάζεται Παῦλος, ἡ δευτέρα Διονύσιος.

[Ἐκεῖθεν και ἐφεξῆς, ὑψηλά, ἐπάνω, ἐπιφαίνεται μία αἴγλη. Σέλας συλληφθέν, ἀκτῖς ἡλίου στερεοποιημένη [...]. Ἄς ὀπισθοχωρήσωμεν, ἢ μᾶλλον ἄς σταματήσωμεν ἐδῶ. Σαρκικοί, ὑλόφρονες και νωθροὶ ἄνθρωποι δὲν δύνανται ν' ἀνέλθωσιν εἰς τὸν ἱερὸν βράχον τῆς Ἀκροπόλεως].⁶

Ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Παπαδιαμάντη

Γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, ἡ θεολογία ποὺ ἐκφράζει ὁ πολιτισμὸς ποὺ γέννησε τὸν Παρθενῶνα ἔχει συμπληρωθεῖ και ὀλοκληρωθεῖ ἀπὸ τὴ θεολογία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου και τὴ θεολογία τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου. Γι' αὐτόν, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς ἀρχαιότητος ἀναβαπτίζεται στὴν κολυμβήθρα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ προσέγγισή του γίνεται μέσῳ τῆς ἐπιφάνειας τοῦ Χριστοῦ – ὄχι τὸ ἀντίστροφο. Αὐτὴ τὴ συνέχεια –τὴ φυσικὴ συνέχεια– τὴν ὑπογραμμίζει συχνὰ στὸ ἔργο του, χρησιμοποιώντας μάλιστα ἀναφορὲς στοὺς συγγραφεῖς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, μαζί με τοὺς βυζαντινοὺς ἢ τοὺς νεώτερους. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ κατάθεση αὐτῆς τῆς σχέσης, με μία ἐξοχὴ ποιητικὴ ἀναφορὰ, στὸ ἄρθρο του «Ταξίδι – Βαπόρι – Ρωμέικο» ποὺ δημοσιεύθηκε ἕναν χρόνον πρὶν:

[Εἶδα τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, εἶδα τὰ ἐρείπια τῆς Σουνιάδος, εἶδα τοὺς κίονας τῆς Παρθένου, νὰ δέχωνται τὴν μελιχρὰν σκιαύγειαν τῶν βελῶν και τῶν φίλτρων τῆς Ἐκάτης, ἐπὶ τῶν γυμνῶν και ἡγιασμένων και χρισμένων ἀπὸ τὰς θεέλλας και ἀπὸ τοὺς αἰῶνας μαρμάρων των].

Παρ' ὀλίγον θὰ ἔστελλα φίλημα διὰ τῆς χειρός... ἀλλ' εἶχα λησμονήσει πρὸ πολλοῦ πῶς στέλλονται τὰ φιλήματα. Ἀκουσίως ἔκαμα τὸν σταυρὸν μου. Ὁ Χριστιανὸς τῆς σήμερον ἔστελλε διὰ μέσου ὀγδοήκοντα γενεῶν θρησκευτικὸν χαιρετισμὸν εἰς τὸν εἰδωλοάτρην τὸν πρὸ εἴκοσι και πέντε αἰώνων.⁷

Ἡ νεοελληνικὴ ταυτότητα και ὁ Παπαδιαμάντης

Τὸ κίνητρο τῆς «ἀντιστροφῆς» και τῆς ἀποχριστιανοποίησης τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἦταν βέβαια φαινόμενο τοῦ 19ου αἰώνα. Πάντοτε ὑπῆρχε μία ὁμάδα λογίων ποὺ ζητοῦσε τὴν ἐπιστροφή στὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα – σήμερα τὸ φαινόμενο στὸν τόπο μας εἶναι ἐπίσης παρὸν, και μάλιστα σὲ μεγάλο

μέρος τῆς λεγόμενης διανόησης. Πάντως, πρὶν τὸν Κοραῖ και τοὺς ἐπιγόνους του, θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθοῦμε στὴν περίπτωση τοῦ Πλήθωνα, κυρίως γιατί τὸ ἐγχείρημά του βρίσκει μιμητὲς και κατὰ τὸν 19ο αἰώνα, ἀλλὰ και μέχρι σήμερα.

Ὁ Παπαδιαμάντης ἐντοπίζει τὴ διαστροφή τῆς ταυτότητας τῶν Ἑλλήνων στὴν πολιτεία τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς του, πολιτεία ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τάση μιμητισμοῦ τῶν δυτικῶν προτύπων. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διατύπωση τῶν θέσεων αὐτῶν τῶν κύκλων, ποὺ τὸν ἐπικρίνουν γιὰ τὴ θεματολογία του και τὶς ἀναφορὲς του, με ἀφορμὴ τὸ διήγημά του «Στὸ Χριστὸ στὸ Κάστρο» (1892), ὅπως αὐτὲς οἱ θέσεις καταγράφονται στὸν Πρόλογο τοῦ διηγήματος «Λαμπριάτικος ψάλτης» (1893):

Μὴ θρησκευτικά, πρὸς Θεοῦ! Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος δὲν εἶναι Βυζαντινοί, ἐννοήσατε; Οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες εἶναι κατ' εὐθείαν διάδοχοι τῶν ἀρχαίων. Ἐπειτα ἐπολιτίσθησαν, ἐπροώδευσαν και αὐτοί. Συμβαδίζουν με τᾶλλα ἔθνη. Ποίαν ποίησιν ἔχει τὸ νὰ γράψῃς ὅτι ὁ Χριστὸς «δέχεται τὴν λατρείαν τοῦ πτωχοῦ λαοῦ», και ὅτι ὁ πτωχὸς ἱερεὺς «προσέφερε τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως»; Και νὰ περιγράψῃς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναῖσκου, με τὰς νυσταλέας κανδήλας και τὰς ἀμαυρὰς μορφὰς τῶν Ἁγίων ὀλόγυρα! Δὲν τὰ ἐννοοῦμεν ἡμεῖς αὐτὰ. Ἡμεῖς θέλομεν διήγημα, τὸ ὅποσον νὰ εἶναι ὄλον ποίησις, ὄχι πεζὴ πραγματικότης. Σὺ δὲ πῶς τολμᾷς νὰ γράψῃς, ὀμιλῶν περὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, καρφωμένου εἰς τὸν τοῖχον ἀπὸ τὴν λόγχην τοῦ Ἁγ. Μερκουρίου, τοιαύτην βλάσφημον φράσιν: «Πελιδνὸς ὁ παράφρων τύραννος...»;⁸

Στὸ ἴδιο διήγημα θὰ καταθέσει με παρηρησία τὴν προσωπικὴ του ταυτότητα:

Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἐνόσω ζῶ και ἀναπνέω και σωφρονῶ, δὲν θὰ παύσω πάντοτε [...] νὰ ὑμῶν μετὰ λατρείας τὸν Χριστὸν μου, νὰ περιγράψω μετ' ἔρωτος τὴν φύσιν και νὰ ζωγραφῶ μετὰ στοργῆς τὰ γνήσια ἑλληνικὰ ἦθη.⁹

Ἐπιστροφή στὰ πάτρια δὲν σημαίνει και ἀποδοχὴ τῶν ὀποιων ἀποτυχιῶν. Γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη ὑπάρχει σαφὴς διάκριση ἀνάμεσα στὶς «ἀρχές» και στὰ «συμβαίνοντα». Σὲ ὄλο τὸ ἔργο του προσπαθεῖ νὰ καταγράψει –ὡς παρατηρητῆς– τὶς ἀποκλίσεις ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀρχές ἢ νὰ ὑπογραμμίσῃ τὴν ἐφαρμογὴ τους. Προβάλλει ἥρωες με θετικὸ πρόσημο και ἥρωες με ἀρνητικὸ, πάντα ὅμως σὲ σχέση με τὴν ταυτότητα ἐνὸς λαοῦ ποὺ λειτουργεῖ ὡς κοινότητα ἀρχῶν και σχέσεων.

- Ἡ Φραγκογιαννοῦ («Ἡ Φόνισσα») ἀρνεῖται τὴν ἔνταξή της στὴν κοινότητα, «ψηλώνει ὁ νοῦς της», γίνεται ἰδρυτὴς θρησκείας (νομοθετεῖ, δικάζει, ἐκτελεῖ).
- Ὁ Κωνσταντῆς («Ἡ χήρα τοῦ Νεομάρτυρος») εἶναι ἐνταγμένος στὴν κοινότητα και ἀγιάζεται, ἀρνούμενος νὰ ἀλλαξοπιστήσῃ, φθάνοντας στὸ μαρτύριο γιὰ «νὰ

μὴν κολάση τὴν ψυχὴ τοῦ νοννοῦ του».

- Ἰδιαίτερα στὰ ἀθηναϊκὰ του διηγήματα θὰ καταγγεῖλει τὴν ἐκτροπὴ τῶν ἀνθρώπων τοῦ τόπου του ἀπὸ ἀρχές πού συγκροτοῦν σῶμα λαοῦ, τὸ περίφημο «ἐμείς» τοῦ Μακρυγιάννη. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀποστροφή του: «... ἦλθα εἰς τὴν πόλιν τῆς δουλοπαροικίας καὶ τῶν πλουτοκρατῶν [...] εἰς τὰς Ἀθήνας»,¹⁰ ἢ: «Ἡ πλουτοκρατία εἶναι καὶ θὰ εἶναι ὁ μόνιμος ἄρχων τοῦ κόσμου, ὁ διαρκὴς ἀντίχριστος. Αὕτη γεννᾷ τὴν ἀδικίαν, αὕτη τρέφει τὴν κακουργίαν, αὕτη φθειρεῖ σώματα καὶ ψυχὰς. Αὕτη παράγει τὴν κοινωνικὴν σηπεδόνα. Αὕτη καταστρέφει κοινωνίας νεοπαγεῖς».¹¹

Ἡ Ἐκκλησία, τὸ Γένος καὶ ὁ Παπαδιαμάντης

Ἡ Ἐκκλησία, τὸ Γένος (ἡ γλώσσα καὶ τὰ ἦθη του), οἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων: αὐτὰ τὸν ἀπασχολοῦσαν. Δέχθηκε νὰ λειτουργήσει ὡς παρατηρητὴς καὶ νὰ καταγράψει, μὲ τὴν ἀπαράμιλλη τέχνη του, τὸ γίνεσθαι τοῦ τόπου του – καὶ τοῦ λαοῦ του. Ἐνιωθε ὅτι ὁ λαὸς κινδύνευε νὰ χάσει τὴν ὁδὸ, τὸν δρόμο πού θὰ μπορούσε νὰ τὸν κρατήσῃ σὲ συνοχὴ καί, κυρίως, σὲ πνευματικὴ ἐγρήγορση. Τὸν κίνδυνο πού ἀπειλοῦσε αὐτὸ τὸν δρόμο τὸν ἀντιλαμβάνονταν εἴτε ὡς ξενὴ εἰσβολὴ («Νὰ μὴ χάσκωμεν πρὸς τὰ ξένα»), εἴτε ὡς ἁμαρτία. Στὴν πρώτη ἦταν ἀρνητικὸς γιατί δὲν ἤξερε πῶς πολεμιέται. Στὴ δευτέρη ἦταν συγκαταβατικὸς καὶ πίστευε ὅτι ἀνὰ πάσα στιγμή ἡ σωτήρια μετάνοια μπορεῖ νὰ διορθώσει τὸ λάθος. Γι' αὐτὸ σκιαγραφοῦσε πνευματικοὺς ταγούς, ἔμμεσα τὶς περισσότερες φορές, ἀλλὰ καὶ εὐθέως κάποτε, θεωρώντας τοὺς ὑπεύθυνους γιὰ τὴν παιδαγωγία τῶν ἀνθρώπων.

Τὸ θέμα τῆς ἁμαρτίας ὡς ἀπώλειας τῆς ὁδοῦ, τῆς μετάνοιας ὡς διαρκοῦς ὁδοιορίας, καὶ τῆς σωτηρίας ὡς ἐνταξης ἢ ἐπανένταξης στὸ σῶμα τῆς κοινότητας, διατρέχει ὅλο σχεδὸν τὸ ἔργο του. Τὸ ἐρώτημα «πόθεν τὸ κράτος τῆς ἁμαρτίας» τὸ θέτει ὁ ἴδιος εὐθέως στὸ «Ἄμαρτίας φάντασμα», χωρὶς νὰ δίνει ἀπάντησιν.

*Φεῦ! διατί ἀπὸ αὐτὴν τὴν λόχμην, τὴν ποικίλην καὶ πολύχρωμον καὶ ἀνθοφοροῦσαν νὰ ἐξέρχονται ἄκανθαι, συρίζουσαι γλώσσαι, ἔχιδναι; Καὶ πῶς ἠλλοιώθη τὸ κάλλος τῆς φύσεως, καὶ τὸ μιαρὸν πνεῦμα εἰσέβαλεν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος ἐπεθεώρησε «καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν;»... Πόθεν τὸ κράτος τῆς ἁμαρτίας;*¹²

Ἡ ἀπάντησιν εἶναι πάντα ἔμμεση: Στὴ «Φόνισσα» ἡ ἁμαρτία ξεκινᾷ ἐξωθεν, ξεκινᾷ ἀπὸ ὅσα φορτῶνουν στὴν ἡρώϊδα τὸ περιβάλλον πού τὴν γεννᾷ καὶ τὴν ἀνατρέφει, τὸ «πρωϊκό» τῆς, καὶ ἀναπτύσσεται μὲ τὴν ὑπερψύσῃ τῆς σὲ «νομοθέτη-δικαστὴ-ἐκτελεστή». Αὕτῃ ἡ ἐκτροπὴ χαρακτηρίζεται ὡς «ψήλωμα τοῦ νοῦ».¹³

Τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη: Σπουδὴ τῆς ὁδοιορίας τοῦ Γένους

Θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ὅλο τὸ ἔργο του εἶναι μία σπουδὴ τῆς ὁδοιορίας πρὸς τὴν ἐδῶ καὶ τώρα, ἀλλὰ ὄχι ἀκόμη Βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Περιγράφοντας τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ψηλαφήσουμε τὴν παρουσία τοῦ Παραδείσου ἢ νὰ ἀντιληφθοῦμε τὶς συνέπειες τῆς ἀπουσίας του. Ὁ πτωχὸς ἅγιος τοῦ ὁμώνυμου διηγήματος ἢ ἡ Σεραϊνὴ στὸν «Γάμο τοῦ Καραχμέτη» ἀναδεικνύουν τὴ σχέση ὡς κατὰ φύσιν ζεῖν, ἐνῶ ἡ Φραγκογιαννοῦ «ἡ Φόνισσα», κλεισμένη στὴν ἀτομικότητά της, ἀφήνει τὸν νοῦ της νὰ «ψηλώσει», γίνεται, ὅπως εἶπαμε, κατ' οὐσίαν ἰδρυτὴς θρησκείας. Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι ἡ Φραγκογιαννοῦ, ἂν καὶ μέλος τῆς Ἐκκλησίας, ἂν καὶ ἔμπειρη τῆς παραδόσεως, αὐτονομεῖται ἐγωιστικά: ἀρνεῖται νὰ μετανοήσει. Ἡ μετάνοια εἶναι ὁ δρόμος τῆς ἰατρείας, ἡ ἐπανένταξη τοῦ μέλους στὸ σῶμα, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν γερο-Φραγκοῦλα στὸν «Ρεμβασμὸ τοῦ Δεκαπενταυγούστου», ὅπως προηγουμένως ἔχει συμβεῖ μὲ τὴ μοναχὴ Ἀγάπη στοὺς «Ἐμπόρους τῶν Ἐθνῶν», ὅπως ἐπίσης συμβαίνει μὲ τὴν ἐξομολόγησιν τῆς Μολώτας στὸν «Ἀλιβάνιστο», ἐξομολόγησιν πού συμπιλιώνει τὸν μπαρμπα-Κόλια μὲ τὴν κοινότητα ὥστε νὰ μπορεῖ κι αὐτὸς νὰ πεῖ «Ἀληθῶς ἀνέστη! Δὲν εἶμαι ἀλιβάνιστος!».

Ὁ Παράδεισος τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν εἶναι μιὰ θρησκευτικὴ φενάκη. Εἶναι παρουσία ἱστορικὴ, τοῦ παρόντος χρόνου καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ὁ «ἀπλοϊκὸς ἄνθρωπος» τῆς ἱστορίας πού παρατίθεται στὸ ἄρθρο «Ἄι μου Γιώργη» (5.186–192) ἐρμηνεύει κατὰ γράμμα τὴ συμβουλή τοῦ πνευματικοῦ «νὰ περπατῇ τὸν ἴσιο δρόμον, ἂν θέλῃ νὰ πάῃ στὸν Παράδεισο»· καὶ «ὁδεύσας τὴν εὐθεῖαν ἔφθασε μετὰ τινος ἡμέρας εἰς λαμπρὸν μοναστήριον ἐν τερπνοτάτῳ καὶ πολυανθεῖ τοπιῳ, ὅπερ ἅμα ἰδὼν, ἐν πεποιθῆσει ἀνέκραξεν. "Ἄ! νὰ ὁ Παράδεισος!"». Αὕτῃ ἡ πλήρης παράδοσιν στὴν κοινότητα τοῦ χαρίζει τὴν ἐνθεὴ ἐμπειρία. Τέτοιοι εἶναι καὶ ὁ Παράδεισος –τὸ περιβόλι γιὰ τὴν ἀκρίβεια– τοῦ μπαρμπα Γιαννοῦ στὴ «Μαυρομαντηλοῦ». Αὐτὸ τὸ περιβόλι ἀναδεικνύεται σὲ κῆπο Παραδείσου ἐπειδὴ ἀναδύεται μέσα ἀπὸ μιὰ βαθύτατη σχέση μὲ ἄνθρωπο πού ἀγαπάει καὶ εἶναι παραδομένος στὴν κοινότητά του. «Πᾶς ἄνθρωπος ἐργάζεται δι' ἑαυτὸν, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἐργάζεται διὰ τοὺς ἄλλους· ὁ δὺσμοιρος ὁ Γιαννιὸς εἰργάζετο διὰ τοὺς ἄλλους καὶ ποτὲ δι' ἑαυτὸν» (2.153). «Οὗτος ἐγνώριζεν ὅλα τὰ μυστήρια, ὅλα τὰ κοιλώματα, ὅλα τὰ ἄντρα τοῦ προσφιλοῦς αὐτῷ ἐδάφους. Ἡδύνατό τις μάλιστα [...] νὰ εἴπῃ [...] ὅτι αὐτὰ μᾶλλον τὸν ἐγνώριζον...» (αὐτόθι).

Ἡ ἱστορία εἶναι πρόγευση τοῦ Παραδείσου. Κι ἐπειδὴ εἶναι πρόγευση πραγμάτων καὶ ὄχι φαντασμάτων τοῦ νοῦς, γι' αὐτὸ ὁ λαὸς τὸν ὁποῖο περιγράφει –τὰ πρόσωπα– ἀυλίζονται στὸν χῶρο τῆς Ἐκκλησίας καὶ πορεύονται διὰ τοῦ

χρόνου της. Κοντύτερα ή μακρύτερα, έντος ή έκτος, πάντως είναι κεκλημένοι. Αυτό δὲν σημαίνει καὶ δικαιωμένοι, ἀφοῦ ἔλλοχεύει ὁ κίνδυνος τῆς ἐκτροπῆς, ὁ κίνδυνος τῆς ἀπώλειας τῆς εὐθείας ὁδοῦ. Στὰ «Δαιμόνια στὸ ρέμα» διαβάζουμε:

Ἐκεῖ, καθὼς ἐκάθισα ἀποκαμωμένος, ἀφανισμένος, ἐπάνω εἰς τὴν ἀπάτητον χλόην, ἀκούμβησα τὴν κεφαλὴν εἰς ἓνα σχοῖνον, καὶ δὲν ἤξεύρω ἂν ἐκοιμήθην ἢ ὄνειρεύθην· ἀλλὰ παρουσιάσθη ἐνώπιόν μου γέρων τις σεβάσμιος μὲ λευκὴν γενειάδα, καὶ μὲ μακρὸν ράσον. Τὸ πρόσωπόν του εἶχεν ἀκμήν καὶ ἄνθος νεανικόν, ἂν καὶ ἦτο ὡχρὸν μᾶλλον, καὶ εἶχε κάλλος ὅποιον μόνον αἱ εἰκόνες ἔχουν.

Μ' ἐκάλεσεν ὀνομαστί, καὶ εἶπε:

– Πῶς ἦλθες ἐδῶ, τέκνον;

– Ἔχασα τὸν δρόμο, ἀπήντησα ἐγώ.

Ὁ γέρων ἔσεισε τὴν κεφαλὴν.

– Ἔτσι χάνουν τὸν δρόμον τους, εἶπεν, ὅσοι δὲν ἤξεύρουν πόθεν ἔρχονται καὶ ποῦ πηγαίνουν.¹⁴

Ἐναν τέτοιο δρόμο θὰ ἐπανεῦρει ἡ Χριστίνα ἡ Δασκάλα τοῦ διηγήματος «Χωρὶς στεφάνι», δρόμο διαρκοῦς μετάνοιας:

Εἰς τὰς Ἀθήνας, ὡς γνωστόν, ἡ πρώτη Ἀνάστασις εἶναι γιὰ τὶς κυράδες, ἡ δευτέρα γιὰ τὶς δοῦλες. Ἡ Χριστίνα ἡ Δασκάλα ἐφοβεῖτο τὰς νύκτας νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, μήπως τὴν κοιτάξουν, καὶ δὲν ἐφοβεῖτο τὴν ἡμέραν, νὰ μὴν τὴν ἰδοῦν. Διότι οἱ κυράδες τὴν ἐκοίταζαν, οἱ δοῦλες τὴν ἔβλεπαν ἀπλῶς. Εἰς τοῦτο δὲ ἀνεύρισκε μεγάλην διαφορὰν. Δὲν ἤθελεν ἢ δὲν ἤμποροῦσε νὰ ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὰς κυρίας, καὶ ὑπεβιβάζετο εἰς τὴν τάξιν τῶν ὑπηρετριῶν. Αὕτη ἦτο ἡ τύχη της. [...]

Κ' ἔπλυνε κ' ἐσυγύριζεν ὄλον τὸν χρόνον. Τὴν Μεγάλην Πέμπτην ἔβαπτε τ' αὐγὰ τὰ κόκκινα. Καὶ τὰς καλὰς ἡμέρας δὲν εἶχεν τόλμης πρόσωπον νὰ ὑπάγῃ κι αὕτη εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

Μόνον τὸ ἀπόγευμα τοῦ Πάσχα, εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῆς Ἀγάπης, κρυφὰ καὶ δειλὰ εἰσεῖρπεν εἰς τὸν ναόν, διὰ ν' ἀκούσῃ τὸ «Ἀναστάσεως ἡμέρα» μαζί μὲ τὶς δοῦλες καὶ τὶς παραμάνες.

Ἄλλ' ἐκεῖνος, ὅστις ἀνέστη «ἔνεκα τῆς ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν καὶ τοῦ στεναγμοῦ τῶν πενήτων», ὅστις ἐδέχθη τῆς ἀμαρτωλῆς τὰ μύρα καὶ τὰ δάκρυα καὶ τοῦ ληστοῦ τὸ Μνήστητί μου, θὰ δεχθῆ καὶ αὐτῆς τῆς πτωχῆς τὴν μετάνοιαν, καὶ θὰ τῆς δώσῃ χῶρον καὶ τόπον χλοερὸν, καὶ ἄνεσιν καὶ ἀναψυχὴν εἰς τὴν βασιλείαν Του τὴν αἰώνιαν.¹⁵

Ἡ μετάνοια δὲν εἶναι στιγμιαία πράξη ἀλλὰ διαρκῆς ἄσκησις. Προέχει ἡ προαίρεσις καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ὁδοπορία. Κορυφαία κατάθεση θετικῆς προαιρέσεως εἶναι ἡ ἐξομολόγησις τῆς μοναχῆς Ἀγάπης στοὺς «Ἐμπόρους τῶν Ἐθνῶν» (κεφάλαιο:

Οἱ ἐξορκισμοί), ἐνῶ κατάθεση μετέωρης προαιρέσεως εἶναι ἡ προσπάθεια τῆς Φραγκογιαννοῦς στὴ «Φόνισσα» νὰ φθάσει στὸν πνευματικὸ, προσπάθεια ὅμως ἀτελέσφορη. Κυρίως ὅμως ἡ μετάνοια περιγράφεται ὡς ἀπροϋπόθετη παράδοσις στὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ὅπως φαίνεται στὸ «Δίχως στεφάνι» ἢ στὸ ἄρθρο «Ἄι-μου Γιώργη».

Ἡ σωτηρία περιγράφεται –καὶ περισσεύουν οἱ περιγραφές της– ὡς κατάσταση. Σωτηρία εἶναι πάντοτε ἡ ἀνάδειξις τῆς σχέσης μὲ τὸν Θεό, τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπο. Κορυφαῖες περιγραφές σωτηρίας εἶναι οἱ τέσσερις μυροβλυσίες: στὸν «Φτωχὸ Ἅγιο», στὸν «Γάμο τοῦ Καραχμέτη», στὸ «Ἡ χήρα τοῦ νεομάρτυρος» καὶ στὸ «Τὸ Νησί τῆς Οὐρανίτσας», ἐνῶ ἐκχείλισμα ἐλέους τοῦ Θεοῦ καὶ δικαιώσεως περιγράφεται στὸ «Χωρὶς στεφάνι» καὶ στὸ «Ἐρωτας στὰ χιόνια».

Ἡ θρησκευτικοποίηση τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ Παπαδιαμάντης

Ἡ θρησκευτικοποίηση τῆς Ἐκκλησίας εἶναι μία ἀπὸ τὶς σοβαρότερες ἐκτροπές, ἀκόμη κι ἂν ἀκολουθεῖται ἀπὸ καλὲς προθέσεις. Ὁ Ἀπόστολος Μακράκης, ὁ ὁποῖος ἴδρυσε σχολὴ στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, εἶναι ἀπὸ τοὺς πρώτους γηγενεῖς ποὺ στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα θρησκευτικοποιῶν τὴν Ἐκκλησία ἰδρύοντας θρησκευτικὸ σωματεῖο, παράδειγμα ποὺ θὰ ἀκολουθήσουν καὶ ἄλλοι. Ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι αὐστηρὸς σ' αὐτὲς τὶς ἐκτροπές, ἀλλὰ ἡ κριτικὴ του ἐμπεριέχει νοθεσία μετάνοιας.

Ἄν κάποτε γίνεται κριτικὸς καὶ γιὰ τὰ τελούμενα στὴν Ἐκκλησία, μερικὲς φορές μάλιστα καὶ δηκτικὸς, εἶναι γιὰ τὴν κινεῖται στοὺς ἀντίποδες τῆς «ἐπίπλαστης καὶ τυπικῆς εὐλάβειας», ὅπως τὴν χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος.

Εὔρον ἱερέα ὅστις ἤξευρε καλῶς τὴν τάξιν τῆς Ἀκολουθίας [...]. Ἄλλ' εὔρον καὶ λογικὸν ποιμνιον εὐλαβῶς ἀκροαζόμενον τῆς Ἀκολουθίας, δὲν εἶδον δὲ παῖδας ἢ γυναῖκας ἀσυστόλως φλυαρούσας ἐντὸς τοῦ ναοῦ, οὔτε εἶδον ἐπιτρόπους περιποιουμένους τὰς εὐσεβεῖς κυρίας, καὶ προσφέροντας αὐταῖς καθίσματα. Δὲν ὑπῆρχον ἐκεῖ κυρίαί, ἀλλὰ γυναῖκες, καὶ τοῦτο εἶναι μέγα πλεονέκτημα. Μία μόνη κυρία ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἐντὸς τοῦ ναοῦ, ἡ Παναγία.¹⁶

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τελικὰ, ὁ Παπαδιαμάντης ἐμφανίστηκε ἀνάμεσά μας γιὰ νὰ ἀρθρώσει λόγο πίστεως. Γιὰ νὰ τὸ κάνει αὐτὸ ἐπέλεξε τὸν δρόμο τῆς τέχνης, τῆς λογοτεχνίας. Τὸ ἔκανε, ὅπως ἀνέφερα καὶ στὴν ἀρχή, περιγράφοντας πρόσωπα καὶ πράγματα, ὄχι καταθέτοντας στοχασμοὺς καὶ ἰδέες. Κι ἂν θέλουμε νὰ ἀκούσουμε αὐτὰ ποὺ ἔχει νὰ καταθέσει, θὰ πρέπει νὰ τὸν προσεγγίζουμε ὀλόκληρο, ὄχι μόνον τὴν τέχνη του ἢ μόνον τὴν πίστη του. Τέχνη καὶ πίστη πᾶνε μαζί στὸν Παπαδιαμάντη,

ή μία γεννάει την άλλη και γεννιέται από την άλλη. Άν ετσι τόν διαβάσουμε, θα μπορέσουμε να παρακολουθήσουμε πώς ο ίδιος ψηλαφεί τόν δρόμο, τήν οδό τής σωτηρίας του ανθρώπου, και τελικά του τόπου του. Θα δοῦμε ὅτι προβάλλει –και «διαβάζει»– ὡς ἀληθῆ ταυτότητα του Νέου Ἑλληνισμοῦ ἕναν τρισχιλιετή πολιτισμό με τὸ πλῆθος τῶν Ὁρθοδόξων Ἑλλήνων κυκλόθεν και ἐν μέσφ αὐτῶν τὸν Χριστό. Καί αὐτὸς ὁ κύκλος νὰ ἔχει ἀνοικτὲς θύρες στὴν περιφέρειά του ὥστε νὰ εἰσέρχονται σ' αὐτὸν λαοὶ και λαοί, ἐμπειρίες και ἐμπειρίες, και ὁ κύκλος νὰ διευρύνεται συνεχῶς, ἀλλὰ πάντα με τὸν Χριστό «ἐν τῷ μέσφ αὐτῶν».

Ἡ ἀνεξαρτησία και ἡ ἐκ τούτου ἴδρυση ἑλληνικοῦ κράτους δὲν ἔχουν ἀκόμη φέρει τὴν πραγματικὴ ἀνάσταση τοῦ Γένους. (Μὴν ξεχνᾶμε ὅτι τὴν ἐποχὴ τοῦ Παπαδιαμάντη ἡ πλειονότητα τῶν ἑδαφῶν τῆς πατρίδας και τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ βρισκόνταν ἀκόμη ὑπὸ τὸν ὀθωμανικὸ ζυγὸ). Αὐτὸ τὸ ξέρε. Πεποίθησή του ὅμως εἶναι ὅτι μιὰ τέτοια ἀνάσταση

εἶναι ἐφικτὴ, ὅπως ἄλλωστε τὸ καταγράφει στὸ ἄρθρο του «Ἄι μου Γιώργη»:

Ἄ! αἱ ἐκλογαί, αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ἐπὶ ἐβδομήντα ἔτη ἀσχολία μας, ἀφότου ἠλευθερώθημεν, ἀφ' ὅτου δηλαδὴ μετηλλάξαμεν τυράννους, τοὺς ὁποίους διὰ τῶν ἐκλογῶν φανταζόμεθα ὅτι ἀντικαθιστῶμεν τάχα συχνότερον, ὅπως μὴ ἀποδειχθῆ ψευδὲς τὸ δημῶδες λόγιον: «Ἄλλαξε ὁ Μαυωλιὸς κ' ἔβαλε τὰ ροῦχ' ἀλλοιῶς». [...]

*Ἄλλ' εἴθε ν' ἀνατείλῃ ταχύτερον, Ἄι μου Γιώργη, ἡ εὐλογητὴ ἐκείνη ἡμέρα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους, και ἔθνος τοσοῦτον ἔχον περικείμενον νέφος μαρτύρων, τοσοῦτους μετὰ σοῦ πρέσβεις πρὸς Θεόν, ἐκ τοῦ αἵματός του και ἐκ τῶν σπλάγχθων του, δὲν μέλλει ποτὲ νὰ ἐγκαταλειφθῆ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν πατέρων του. Εἴθε ν' ἀνατείλῃ ἡ ἡμέρα ἐκείνη ὡς τάχιστα, λεβέντη μου ἀστραπόμορφε και πρῶτε καβαλάρη, Ἄι μου Γιώργη, εἴθε!*¹⁷

ABSTRACT

Alexandros Papadiamantis and the Greek national identity

D. MAVROPOULOS

Theologian and Publisher, "Domos Books", Athens, Greece

Archives of Hellenic Medicine 2020, 37(2):155–161

Σημειώσεις και Βιβλιογραφία

1. «Κολλυβάδες» ὀνομάστηκαν σκωπτικὰ μιὰ ὀμάδα μοναχῶν, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ζοῦσαν στὸ Ἅγιο Ὄρος, και οἱ ὁποῖοι ἐπεχείρησαν μιὰ ἀναγέννηση τῆς Ὁρθοδόξης Ἐκκλησίας και τῆς θεολογίας της, προσπαθώντας νὰ τὴν ἐπανασυνδέσουν με τὸν μυστικὸ (νηπτικὸ) και μυσταγωγικὸ χαρακτήρα, ἀπὸ τὸν ὁποῖο εἶχε μετακινηθεῖ ἐπηρεασμένη ἀπὸ δυτικὰ, κυρίως προτεσταντικὰ, ρεύματα.
2. «Ἡ Γυφτοπούλα», *Ἄπαντα*, 1.467.28–468.2. (Οἱ παραπομπὲς γίνονται στὴν ἔκδοση: Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Ἄπαντα*, κριτικὴ ἔκδοση Τριανταφυλλόπουλος Ν.Δ., τόμοι 1–5, Ἐκδόσεις Δόμος, Ἀθήνα, 1981–1988. Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς παραπέμπει στὸν τόμο, ὁ δεῦτερος στὴν σελίδα και ὁ τρίτος στὸν στίχο).
3. Μέγας Βασίλειος, *Κατὰ Εὐνομίου*, Δ', 2, PG 29, 685A. Σημειώνουμε ὅτι ἡ λέξη πράγμα, ἀπὸ τὸν παρακείμενο τοῦ ρ. πράττειν (πέπραγμα), δηλώνει ὅ,τι ἔχει ἀντικειμενικὴ ὑπόσταση και γίνετα ἀντιληπτὸ διὰ τῶν αἰσθήσεων.
4. «Τόμος Συνοδικός, 1351», στὸ Ἰωάννου Καρμίρη, *Τὰ δογματικὰ και συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμος I, ἐν Ἀθήναις 1960, σελ. 379: «Εἰ μὲν δὴ ὁ πόλεμος πρὸς τὰ πράγματα, τί τῆ σκιᾷ τοῦ πράγματος πολεμεῖς, τῆ λέξει παρακαθήμενος; ἐξεταστέον γὰρ δὴ αὐτὰ γυμνὰ τὰ πράγματα, και παρὰ τῶν θεολόγων τὴν ἐν τούτοις ἀλήθειαν ζητητέον. [...] Οὐ γὰρ ἐν ρήμασιν ἡμῖν, ἀλλ' ἐν πράγμασιν ἡ ἀλήθειά τε και ἡ εὐσέβεια».
5. Ἡ Ἑλλάς κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας τοῦ 1896. Καταστήματα «Ἀκροπόλεως» Γαβριηλίδου Β. Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Ἑστίας, Ἐν Ἀθήναις, 1896, σχῆμα 4ο, σελ. 398.
6. *Ἄπαντα*, ὁ.π., 5.272.8–28
7. *Ἄπαντα*, ὁ.π., 5.247.26–35
8. *Ἄπαντα*, ὁ.π., 2.515.30–516.7
9. Στὸ ἴδιο, 2.516.18–517.6
10. «Νεκράνθεμα εἰς τὴν μνήμην των». *Ἄπαντα*, ὁ.π., 5.578.18–19
11. «Οἱ Χαλασοχώρηδες». *Ἄπαντα*, ὁ.π., 2.453.21–24
12. *Ἄπαντα*, ὁ.π., 3.230.7–11
13. *Ἄπαντα*, ὁ.π., 3.447: «Τῆς Φραγκογιαννοῦς ἄρχισε πρᾶγματι "νὰ ψηλῶνῃ ὁ νοῦς της". Εἶχε "παραλογίσει" ἐπὶ τέλους. Ἐπόμενον ἦτο, διότι εἶχεν ἐξαφθῆ εἰς ἀνώτερα ζητήματα».
14. Βλ. κυρίως *Ἄπαντα*, ὁ.π., 2.128 κ.ἑξ.
15. *Ἄπαντα*, ὁ.π., 3.247.3–14
16. «Χωρὶς στεφάνι». *Ἄπαντα*, ὁ.π., 3.137.1–11
17. «Ὁ Ἐπίπαφος και ἡ Ἀνάστασις εἰς τὰ χωρία». *Ἄπαντα*, ὁ.π., 5.120.14–21
18. *Ἄπαντα*, ὁ.π., 5.191.31–192.11

Corresponding author:

D. Mavropoulos

e-mail: domosbook@gmail.com